

**Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка**

БОГУЦЬКА АЛЬОНА ЛЕОНІДІВНА

УДК 94:[323.1+314.1](477/4)“17/18”(043.3)

**ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЕТНОДЕМОГРАФІЧНИЙ
РОЗВИТОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.**

07. 00. 01 – Історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Кам'янець-Подільський – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор, академік АН ВО України **Філінюк Анатолій Григорович**, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, завідувач кафедри історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України **Рєєнт Олександр Петрович**, Інститут історії України НАН України, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст.;

кандидат історичних наук **Єсюнін Сергій Миколайович**, Хмельницький обласний краєзнавчий музей, провідний науковий співробітник.

Захист відбудеться “30” червня 2017 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.71.053.01 у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (32300, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14, ауд. 23).

З дисертацією можна ознайомитись у читальному залі історичного факультету наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (32300, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14).

Автореферат розісланий “29” травня 2017 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент**

І. А. Опря

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На нинішньому рубіжному етапі, коли наш народ розв'язує національне питання шляхом формування національної держави та української нації й водночас бореться за своє місце у світовому цивілізаційному просторі, зростає необхідність заглиблення в історію становлення полінаціонального характеру України. Їх результативність залежить від врахування етнонаціональних і етнодемографічних чинників на державному та регіональному рівнях при виробленні й реалізації української національної ідеї. Відтак майбутнє України як цивілізованої і демократичної держави потребує правдивого вивчення та об'єктивного осмислення історії українців й усіх етнічних і соціальних спільнот, які мешкали та мешкають на її теренах. У цій проблемі чільне місце посідає дослідження змін у етнонаціональній і етнодемографічній структурі Правобережної України, характерній для 90-х рр. XVIII – 50-х рр. XIX ст., котра визначила і продовжує визначати специфіку населення на українському фоні. Адже на неї потужний вплив справляли і продовжують справляти сусідні держави, примушуючи виконувати їхню волю та задовольняти їхні інтереси.

Етнонаціональна та етнодемографічна проблема в історичній ретроспективі була і залишається в полі зору досліджень вітчизняних і зарубіжних учених. Адже в умовах економічної турбулентності сучасної України зростає потреба в порівнянні перехідного інкорпораційного періоду Правобережжя з сучасним соціальним розвитком суспільства. Останнім часом світ побачила низка праць, у яких висвітлено окремі аспекти проблеми, введено в науковий обіг значний фактичний матеріал по губерніях, зроблено чимало нових висновків і узагальнень й запроваджено деякі методологічні новації. Однак, попри появу змістовних розвідок, в їх історичному дискурсі вона поки що не знайшла цілісного відображення й містить багато прогалин, які потребують всебічного з'ясування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми “Проблеми історії суспільних змін і трансформацій в Україні від найдавніших часів до сьогодення” кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (№ держ. реєстрації 0116U008422).

Мета дисертації полягає у визначенні характеру й особливостей змін у чисельності та етнонаціональному складі населення Правобережної України, що після анексії розвивалася разом із більшістю українських земель у державному організмі Російській імперії.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких основних дослідницьких завдань:

- здійснити історіографічний аналіз наукової літератури й з'ясувати ступінь розкриття в ній теми дослідження;
- охарактеризувати залучені джерела, визначити їх повноту та репрезентативність для вивчення і наукової реконструкції обраної проблеми;

– дослідити суспільно-політичну та соціально-економічну палітру в Правобережжі, детерміновану політико-адміністративними і суспільно-політичними перетвореннями на його теренах й алгоритмами політики царизму в етнонаціональній та етнодемографічній сферах;

– відтворити основні демографічні, етнічні й станові трансформації у складі населення регіону;

– проаналізувати конфесійні та освітньо-культурні процеси в краї.

Об'єктом дослідження обрано суспільні умови, в яких відбувалися трансформації в Правобережній Україні, зумовлені інкорпораційною і національною політикою російського самодержавства після її анексії до складу Росії.

Предметом роботи визначені глибинні зміни в етнонаціональній та етнодемографічній сферах Правобережжя в умовах його поглинення у державний організм імперії на початку 90-х XVIII – в 50-х рр. XIX ст.

Хронологічно дослідження охоплює період від другого поділу Речі Посполитої 1793 р. до кінця 50-х рр. XIX ст. Нижня хронологічна межа позначена часом анексії і приєднанням Правобережної України до Російської імперії. Верхня – мотивується проведенням у 1858 р. всеросійської ревізії населення, яка значною мірою зафіксувала демографічні, етносоціальні та етнорелігійні зміни на її теренах.

Територіально дослідження окреслюється землями Брацлавського, Волинського, Київського та Подільського воєводств, які перебували з кінця XVII ст. в складі Речі Посполитої і за її другим і третім поділами були анексовані Російською імперією й перетворені у Волинську, Київську і Подільську губернії, а з 1832 р. склали Київське генерал-губернаторство.

Методологія дослідження ґрунтується на фундаментальних принципах діалектики, детермінізму і загальнонаукових – історизму, об'єктивності та науковості. Реалізація цих принципів підкріплена використанням низки загальнонаукових і спеціально-історичних методів, зокрема: конкретно-пошукового, історико-географічного, проблемно-хронологічного, історико-аналітичного, історико-статистичного, історико-системного, структурно-функціонального, порівняльного, описового тощо.

Наукова новизна полягає в тому, що в роботі *вперше*:

– здійснено й всебічно відтворено характер, специфіку і тенденції етнонаціональних та етнодемографічних трансформацій та їх вплив на суспільне життя Правобережної України у досліджуваний період;

– сформовано цілісне бачення умов, обставин і чинників, які спричинили етнонаціональні та етнодемографічні процеси в регіоні;

– встановлено, що зміни в етнонаціональній, етнодемографічній сферах Правобережної України зумовлювались діяльністю царського уряду, яка ґрунтувалась на загальноімперських законах, засадах адміністративного устрою та змінах у господарській системі.

Удосконалено та поглиблено:

- науково-теоретичні і методологічні підходи щодо реконструкції етнанаціональної та етнодемографічної проблеми;
- розуміння особливостей впливу політики самодержавства на соціально-економічні, етносоціальні, духовно-освітні перетворення в регіоні;
- накопичену попередніми дослідниками фактологічну базу про соціально-станові, етнодемографічні і етнонаціональні трансформації.

Новий рівень розвитку отримали:

- знання про справжні наміри урядової політики щодо стимулювання притоку й осідання в Правобережжі росіян, євреїв та іноземних колоністів;
- вивчення проблеми міграції українців з Правобережжя в інші регіони України і Російської імперії загалом;
- питання про вплив рекрутської повинності на кількісні та якісні зміни в складі народонаселення;
- уявлення про динаміку у чисельності й частці українців у складі населення, викликані посиленням експлуатації селян і їх масовими втечами.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні обґрунтування, узагальнення і висновки, які містяться в ній, суттєво доповнюють і розширюють сучасні знання з української історії кінця XVIII – 50-х рр. XIX ст. Її результати можна залучати для створення спеціальних і узагальнюючих досліджень, підготовки та викладання навчальних курсів, написання навчально-методичних праць з історії України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були апробовані автором у виступах на 4-х міжнародних, 4-х всеукраїнських і 5 регіональних наукових конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема: IX – X буковинських міжнародних історико-краєзнавчих конференціях (Чернівці, 2013 р.), XVIII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції (Переяслав-Хмельницький, 2013 р.), Міжнародній науково-краєзнавчій конференції “Південно-Східна Волинь: від давнини до сьогодення” (Шепетівка, 2015 р.), III – IV всеукраїнських науково-практичних конференціях з міжнародною участю “Науковий діалог “Схід–Захід” (Кам’янець-Подільський, 2014–2015 рр.), Всеукраїнській науковій конференції (Тернопіль, 2014 р.), XIV Подільській науковій історико-краєзнавчій конференції (Кам’янець-Подільський, 2014 р.), 4-х звітних наукових конференціях викладачів, докторантів і аспірантів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам’янець-Подільський, 2013–2016 рр.).

Публікації. За темою дослідження здійснено 13 публікацій, 6 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях, визначених ДАК МОН України та 1 – у журналі “Європейський філософський та історичний дискурс” і 6 – в інших збірниках, які додатково відображають його результати.

Структура дисертації відповідає поставленій меті та завданням дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Обсяг основного тексту складає 183 сторінок, а загальний становить 255 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, хронологічні рамки та територіальні межі, окреслено методологічну основу, розкрито наукову новизну та практичне значення дисертації, відображено апробацію її результатів, а також подано інформацію про структуру.

У розділі I **“Історіографія, джерельна база та методологія проблеми”**, що складається з трьох підрозділів, проаналізовано наукову літературу та охарактеризовано джерела і методологічну основу роботи.

У підрозділі 1.1 **“Історіографічний огляд теми”** зазначено, що вивчення історії етнопонаціонального та етнодемографічного розвитку Правобережної України упродовж кінця XVIII – кінця 50-х рр. XIX ст. можна умовно розділити на три основних періоди:

На першому з них, який охоплював перші десятиліття XIX – початок XX ст. й відзначився утвердженням раціонально-прагматичної концепції історії Росії та зародженням і становленням української історичної науки, відбулося напрацювання значного фактичного матеріалу. Зробили це українські історики М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко і переважно російські та польські дослідники (І. Аксаков, О. Воронін, М. Імеретинський, Є. Картавцев, В. Ключевський, О. Корнілов, М. Коялович, М. Романович-Славатинський, В. Семевський, В. Стройновський, В. Тарновський та ін.) з намаганням обґрунтувати приналежність Правобережжя їхнім державам.

Другий період історіографічних студій проблеми продовжувався з 20-х по 90-ті рр. XX ст. Його представниками були: українські дослідники – Д. Багалій, А. Барабой, О. Баранович, Т. Брянцева, В. Горленко, І. Гуржій, Т. Дерев'янкін, А. Зінченко, М. Карачківський, П. Клименко, Л. Коваленко, М. Корнілович, В. Маркіна, М. Слабченко, Є. Сташевський, В. Смолій, В. Щербак тощо, які поряд із процесом обезземелення і розшарування селян, перетворенням міст і містечок у промислово-торговельні центри показали демографічний розвиток, зміни у соціально-становій структурі населення та темпи зростання міщан регіону, в інших землях України. На становище населення Правобережної України і Наддніпрянщини загалом у складі Російської імперії звертали особливу увагу Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, Н. Полонська-Василенко.

Російські науковці В. Александров, М. Дружинін, М. Єрошкін, І. Ковальченко, Л. Мілов, М. Рожкова, О. Соловійова, М. Шумілов та ін. акцентували увагу на кількісних характеристиках у складі народонаселення губерній, наводили факти про демографічні трансформації з позицій функціонування феодально-кріпосницьких відносин. Спробу проаналізувати зміни в кількості, якості та розміщенні населення наприкінці XVIII – в 50-х рр. XIX ст. зробили С. Брук, Я. Водарський, В. Кабузан, Л. Обушенкова, А. Рашин, П. Ридзюньський, С. Троїцький та ін.

В сучасному, плюралістичному періоді, початок якому поклали демократичні процеси кінця 80-х рр. минулого століття і проголошення

державної незалежності України, що обумовили кардинальні зрушення у методологічному полі й позитивно позначилися в царині переосмислення етнічних, демографічних і станових процесів у багатонаціональному населенні Правобережжя, чільне місце посідають праці вітчизняних істориків: М. Бармака, С. Борисевича, О. Гордуновського, Б. Гудя, О. Доніка, Г. Казьмирчука, О. Крижанівського, А. Криськова, В. Наулка, Ю. Поліщука, А. Пономарьова, О. Реєнта, В. Романцова, В. Сарбея, В. Смолія, Т. Соловйової, В. Степанкова, В. Шандри, Н. Щербак та ін.

Помітну роль у дослідженні окремих аспектів демографічних і соціально-станових змін у Правобережжі відіграли представники української діаспори, зокрема: В. Біднов, В. Верига, М. Демкович-Добрянський, З. Когут, І. Крип'якевич, І. Лисяк-Рудницький, П.-Р. Магочій, С. Плохій, С. Сірополко.

Протягом першого періоду М. Максимович, М. Костомаров і П. Куліш головним чином вивчали формування іноетнічного середовища на одвічних українських землях. В. Антонович дослідив соціально-станові й етнорелігійні зміни в регіоні. М. Грушевський, М. Драгоманов, Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко та І. Франко приділили увагу політичним та економічним чинникам, які визначали вектор і характер етнонаціональних і етнорелігійних перетворень у регіоні.

Упродовж другого періоду як у теоретичному, так і практичному плані неабиякий інтерес представляють передусім праці українських дослідників: О. Барановича, І. Гуржія, М. Корніловича, І. Коцієвського, Г. Марахова, В. Маркіної, Л. Мельника, В. Нестеренка, І. Слабєєва, В. Смолія, І. Шульги та ін., в яких знайшли широке висвітлення передусім чинники, котрі визначали становище народних мас у приватних і державних маєтках, зародження й еволюцію нових форм господарювання, розвиток поміщицького землеволодіння і землекористування тощо, котрі значною мірою впливали на характер, суть і специфіку етнонаціональних і етнодемографічних перетворень у Правобережжі.

Найбільш плідним у вивченні проблеми став третій період розвитку української історіографії. Узагальнене бачення становища регіону доволі ґрунтовно представлене в дослідженнях О. Гуржія, О. Доніка, Т. Лазанської, О. Реєнта, В. Сарбея, В. Смолія, А. Філінюка, В. Шандри. Зокрема, сучасний погляд на проблему етнодемографічних і етнонаціональних змін на його теренах в 1793–1858 рр. через призму інкорпораційних процесів містять дослідження О. Реєнта, В. Смолія, А. Філінюка, де на сучасних теоретико-методологічних підходах ґрунтовно розкрито, як поглинення позначилося на кількісних і якісних змінах в складі народонаселення.

Питаннями ролі іноземних колоністів у соціально-економічному житті Правобережжя через призму зародження та становлення української промисловості, виробництва технічних культур у сільському господарстві, розвитку транспорту, торгівлі, інших галузей і зумовленими цим змінами в структурі населення, нині активно займаються М. Бармак, В. Васильчук,

В. Григорян, А. Кондрацький, С. Лисенко, В. Любченко, О. Машкін, Ю. Поліщук, Л. Фінберг, Є. Чернецький.

У царині вивчення соціально-етнічної історії помітно виділяються праці Л. Баженова, Б. Гудя, О. Дея, І. Діака, В. Євтуха, В. Кременя і В. Ткаченка, С. Макарчука, П. Мірошніченка, В. Наулка, В. Павлюка, А. Перковського, Б. Попова, Ю. Присяжнюка, О. Прищепи, В. Романцова, Н. Шип, І. Шульги. Для з'ясування суті і спрямованості етнонаціональних перетворень у Правобережній Україні останнім часом вагомий внесок зробили М. Бармак, В. Шандра, В. Щербак і Н. Щербак.

Підвищений інтерес представляють праці Ю. Блажевича, О. Буравського, А. Зінченка, О. Крижанівського, П. Слободянюка, В. Смолінського, Д. Степовика, Н. Стоколос, О. Скуса, С. Таранця, Ю. Хитровської, І. Шостак та ін., де в контексті змін у релігійному житті та конфесійній структурі простежується руйнація Православ'я як інструменту ідентифікації національної приналежності українців.

До питань етнонаціонального та етнодемографічного розвитку Правобережжя в контексті загальної історії України останнім часом помітно зросла увага з боку зарубіжних дослідників. Найбільший внесок у вивчення проблеми зробили польські дослідники М. Буткевич, А. Зайончковський, А. Подраза, І. Рихлікова, В. Серчик, які вивчають генеологічні, етногенетичні і соціальні зміни в магнатсько-шляхетському середовищі регіону. Помітної ваги у відтворенні трансформації системи соціальних відносин набувають праці австрійця А. Каппелера, англійця Н. Дейвіс, француза Д. Бовуа, японця Т. Мацумури. Через призму доведення спільного минулого і пошуку російської ідентичності досліджують проблему російські історики Є. Анісімов, О. Большаков, Л. Горизонтов, М. Долбілов, О. Єлісеєва, Л. Кошман, Л. Лисенко, О. Манько, Б. Миронов, О. Міллер, Б. Пономарьов, А. Ремнев, Л. Шепелев.

Історіографічний огляд засвідчує, що з вивчення історії етнонаціонального і етнодемографічного розвитку Правобережної України кінця XVIII – 50-х рр. XIX ст. дослідниками зроблено чимало для нагромадження фактичного матеріалу. Проаналізовано статистичні показники та факти про переважно кількісні перетворення у складі населення й висвітлено їх політичну та соціально-економічну зумовленість. Разом з тим, поки що відсутнє цілісне дослідження про сутність, специфіку і тенденції етнонаціональних і етнодемографічних перетворень на її теренах.

У підрозділі 1.2 “Джерельна база дослідження” підкреслено, що її складає комплекс різноманітних за походженням і змістом джерел: серед них архівні справи і матеріали, законодавчі та нормативно-правові акти Російської імперії, опубліковані в двох випусках Повного зібрання законів Російської імперії, або окремими виданнями, історико-статистичні й документальні збірники, матеріали періодичної преси XIX ст., а також спогади, мемуари, епістолярії, щоденники.

Оснoву джерельної бази дослідження склали документи і матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, державних архівів Вінницької, Житомирської, Київської та Хмельницької областей.

Важлива інформація про етнодемографічні та етнонаціональні трансформації в Правобережжі й Україні загалом, їх характер та особливості почерпнуто з низки справ фонду 442 “Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора” ЦДА України в Києві.

Цікаві відомості про матеріальне становище священиків і церковнослужителів Київської єпархії про кількість землі, яка їм належала, про проблеми освітнього рівня різних категорій мешканців Київщини в першій половині ХІХ ст. виявлено в справах ф. 127 “Київська духовна консисторія”, ф. 712 “Київська духовна семінарія”.

У ф. 533 “Київський військовий губернатор” опрацьована інформація про етнічні та демографічні зміни в складі населення Правобережжя у зв’язку з розквартируванням на його території російських військ.

Чималий фактичний матеріал виявлено в камеральних і топографічних описах фондів Державного архіву Хмельницької області. Серед документів і матеріалів фондів 29, 115, 227, 228, 315 чільне місце посідають звіти губернаторів, відомості статистичних комітетів, господарського і торговельного секторів.

Цінним у контексті відтворення етнодемографічних і етнонаціональних змін на теренах Правобережжя наприкінці ХVІІІ – в 50-х рр. ХІХ ст. стало вивчення комплексу документів і матеріалів Державного архіву Вінницької області – передусім, фондів Д-506 “Вінницьке духовне правління. 1800–1860 рр.”, Д-546 “Липовецький нижній земський суд. 1801–1857 рр.”, 678 “Бершадське міське правління”, Д-606 “Ольгопільське духовне правління. 1796–1860 рр.”, які сприяють вивченню трансформаційних процесів у соціальній сфері.

Джерельну базу роботи склали також опубліковані в “Повному зібранні законів Російської імперії” імені і сенатські укази, маніфести, резолюції Кабінету Міністрів, доповіді міністрів, положення тощо, вивчення яких дозволило простежити еволюцію та спрямованість законодавчого процесу, глибше зрозуміти сутність і особливості урядової політики щодо корінних мешканців й національних меншин у приєднаному регіоні.

Змістовну інформацію про етнічні, демографічні та соціально-станові зміни в середовищі населення губерній Правобережжя виявлено у військово-статистичних, історико-статистичних і географічно-статистичних виданнях, зокрема П. Батюшкова, А. Вороніна, К. Германа, В. Гульдмана, Д. Журавського, А. Забеліна, В. Мозгового, Т. Осадчого, Л. Похилевича, М. Рубакіна, Ю. Сіцінського, Н. Столпянського, І. Толмачова, П. Тутковського, П. Чубинського, І. Фундукля.

Важливі відомості з проблеми опрацьовано в документах “Архіву Південно-Західної Русі”, виданнях етнографічно-статистичної експедиції П. Чубинського. Значний фактичний матеріал залучено з документальних

збірників Л. Гісцова і М. Лещенка, В. Коцура, Ю. Ліня, В. Січинського, С. Таранця, Н. Тереса.

Серед джерел з розвитку соціальної структури особливе місце посіли публікації П. Вілкула, К. Добровольського, І. Красовицького, М. Левицького, С. Львовського, Л. Мацієвича, М. Ореховського, М. Орловського, Ю. Січинського, І. Скворцова, П. Тутковського, М. Яворського, багатьох невідомих авторів, вміщені в різних періодичних виданнях. Окремий масив джерел становить низка мемуарів та епістолярних матеріалів.

Особливе місце в комплексі фактичного матеріалу посіли праці польських авторів М. Балінського, Й. Крашевського, А. Крульчик, Т. Ліпінського, В. Марчинського, А. Новосельського (Марцінковського), А. Пшездецького, І. Рихлікової, А. Яблоновського.

Залучення масиву фактичних документів і матеріалів дозволило сформуванню достовірний і ґрунтовний джерельний комплекс, що є достатньо репрезентативним для об'єктивного аналізу етнонаціонального та етнодемографічного розвитку Правобережжя в досліджуваній період.

У підрозділі **1.3 “Методологічна основа роботи”** підкреслено, що етнонаціональні та етнодемографічні трансформації ми розглядаємо не лише в плані перетворень у складі населення регіону, територія якого задавала рамки політики і соціальної взаємодії й стала рушійною силою та чинником значних динамічних змін як у чисельності і соціальній структурі мешканців загалом, так і окремих етносів.

Зважаючи на міждисциплінарний характер, в дослідженні використано комплекс філософських, загальнонаукових, спеціально-історичних підходів. У числі фундаментальних важливе місце посіли принципи діалектики, детермінізму; серед загальнонаукових – порівняльний, структурний, історизму, об'єктивності, системності, науковості, логіки, аналізу, синтезу. Їх залучення забезпечило всебічне відтворення й осмислення тенденцій, суті, змісту і специфіки етнонаціональних та етнодемографічних трансформацій у Правобережній Україні в 90-х рр. XVIII – 50-х рр. XIX ст. Зокрема, використання принципів детермінізму, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного сприяло з'ясуванню внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків і причинної зумовленості соціальних явищ, всебічному дослідженню комплексу чинників, які впливали на етнонаціональні та етнодемографічні процеси в регіоні. Застосування принципу системності створило можливості для простеження за показниками етнонаціонального та етнодемографічного розвитку на його території у взаємозв'язку з політичними та економічними перетвореннями.

Конкретно-історичними в реалізації дослідження є: історико-хронологічний, історико-статистичний, історико-порівняльний методи, методи компаративного аналізу, узагальнення фактичного матеріалу та історичної періодизації, застосування яких дозволило відтворити загальну панораму соціальних трансформацій, провести їх аналіз у динаміці та часовій послідовності; створили умови для порівняння та зіставлення за різними

показниками специфіки етнонаціональних та етнодемографічних змін в Правобережжі. Використання математичного методу забезпечило встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами і процесами, коректне вивчення причинно-наслідкових зв'язків і виявлення ступеня значимості причин, котрі зумовили зміни та явища в складі народонаселення; методу статистичного аналізу – простежити спрямованість й динаміку якісних і змістовно-сміслових перетворень в етнонаціональній та етнодемографічній сферах, колонізаційних і міграційних потоків та їх інтенсивність на теренах регіону.

Загалом мета і завдання дослідження зумовили використання зазначених принципів і методів, які, в свою чергу, визначили логіку викладу матеріалу й стали основою для з'ясування чинників, котрі впливали на етнонаціональні та етнодемографічні перетворення й детермінували їх історичні закономірності та особливості.

Вивчені наукова література і залучені джерела містять достатній інформаційний потенціал для досягнення сформульованої мети та розв'язання завдань щодо відтворення змін у складі населення.

В другому розділі **“Суспільно-політична панорама в Правобережній Україні наприкінці XVIII – в 50-х рр. XIX ст.”** розкрито адміністративно-територіальні, суспільно-політичні перетворення, внутрішні і зовнішні чинники, які зумовили етнонаціональні й етнодемографічні процеси на її теренах.

У підрозділі 2.1 **“Політико-адміністративні та суспільно-політичні перетворення в регіоні”** зазначено про їх суспільно-політичну зумовленість наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. Анексувавши Правобережжя та розгорнувши інкорпорацію в імперський організм Російської держави, царизм нав'язав суспільству екстенсивну модель відтворення населення і спрямував міграційні потоки, що істотно змінили його етнонаціональну та етнодемографічну характеристику.

На територію регіону було відразу ж перенесено імперський адміністративно-територіальний устрій у формі губерній і повітів, які формувалися виключно з урахуванням можливостей розміщення та утримання управлінського апарату, поліції та військ. Владу зосереджено у руках військових губернаторів, підпорядковували цивільних губернаторів, губернські правління та дислоковані війська. У 1832 р. на базі Волинської, Київської і Подільської губерній було створене Київське генерал-губернаторство, покликане сприяти подоланню відцентрових тенденцій, успадкованих від попередніх державних утворень. Модернізація та раціоналізація управлінських структур зумовили поетапне й поступове одержавлення та зросійщення суспільно-політичного, соціально-економічного й культурного життя, що об'єктивно вплинуло на етнонаціональні спільноти. Суть політичного курсу самодержавства щодо Правобережної України полягала в поширенні впливу і спрямуванні всієї енергії численних чиновників, військових, священнослужителів, землевласників, купців як на облік й

використання матеріальних, людських і фінансових ресурсів, так і на їх соціальну інтеграцію в імперський організм.

У підрозділі 2.2 **“Алгоритми політики російського самодержавства в етнонаціональній і етнодемографічній сферах”** зазначено, що зі зміною метрополії населення Правобережжя було звільнено від підданства та вірності польському королю і короні на користь російського скіпетра. При цьому самодержавство формувало, всіляко утверджувало й зміцнювало свою соціальну базу, розширювало економічні позиції та правові повноваження російських, польських, іноетнічних поміщиків та іноземних колоністів й тим самим посилювало стану, національну і релігійну безправність українців.

Якщо найбагатших магнатів відразу кооптували в дворянство, перетворили в соціальну базу самодержавства, що впливала на життєво важливі сфери розвитку регіону, то легітимація шляхти, що складала 7,8 % усіх станів і перевищувала цей показник по Росії більш як у 3,5 рази, до імперської соціальної структури та її узаконення в дворянському статусі й поширення на неї прав і привілеїв пройшли у шість етапів. Враховуючи величезну кількість і частку в складі населення, її примусили юридично підтвердити своє дворянське походження. Послаблення впливу шляхти проходило як через перерозподіл власності, ревізії, обмеження прав і можливостей брати участь в управлінні регіоном, так і покарання й виселення в інші регіони імперії.

Селянство краю нові господарі відразу ж включили до складу експлуатованих, котрих було значно легше інкорпорувати з допомогою визначальних чинників кріпосного права і Православ'я. Із перенесенням кріпосництва селян поділили на три основні юридично-правові категорії: приватновласницьких, що належали поміщикам; державних, які належали скарбниці, та удільних, котрі належали царській сім'ї. Остаточне їх закріпачення відбулось 1800, 1804, 1808, 1823 рр., що супроводжувалося майновим розшаруванням, обезземеленням і збіднінням.

Наслідком релігійної політики в Правобережжі було те, що широкі народні маси почали дивитись на Православну церкву, як на “казенну”, установу, а на її духовенство – як на “агентів уряду”. Якщо спочатку зрусифікований клір для солідарності православного люду використовував гасло “боротьби проти католиків-ляхів”, то в 40–50-х рр. XIX ст. така практика стала неефективною. Відтак перебудова конфесійно-адміністративних структур проводилася одночасно зі змінами у богослужбовій, пастирській, обрядовій діяльності та духовній освіті, що об'єктивно позначалося на всьому спектрі етнонаціональних перетворень.

Загалом етнонаціональні, етнодемографічні зміни зумовлювалися переважно зовнішніми чинниками, провідне місце серед яких посідали інкорпораційна політика, ліквідація уніатської церкви, міграційні процеси та рекрутська повинність.

Третій розділ дисертації **“Демографічні, етнічні й станові трансформації у складі населення Правобережжя”** присвячено висвітленню суті, особливостей і тенденцій його демографічних, етнічних й станових перетворень.

У підрозділі **3.1 “Динаміка зростання чисельності мешканців”** обґрунтовано, що характер і спрямованість демографічного розвитку регіону в 1793–1858 рр., крім природних процесів, визначалися великодержавною інкорпораційною політикою та механізмами її реалізації; зумовлювалися абсолютною перевагою серед населення титульного етносу; наповненням її теренів великою кількістю росіян (військових, чиновників, дворян), євреїв та іноземців, що спричиняло зростання поліетнічного характеру населення. На демографічну ситуацію мало істотний вплив виконання рекрутської повинності, яке вилучало тисячі етнічних українців, організовані і стихійні масові переселення, втечі в інші українські землі та внутрішні регіони імперії. Відтак, у Правобережній Україні почали сповільнюватися темпи зростання корінного етносу. Водночас стала зменшуватися частка українців: якщо в 1795 р. вона складала більше 87,9 %, то в 1858 – 79,0 %. З 1795 по 1857 р. населення Київської губернії виросло на 33,31 %, Подільської – на 29,58 %, а Волинської – тільки на 23,33 %.

Натомість у Правобережжі зростала кількість російських військових, які володіли найвищим ресурсом становлення російської влади та виступали її опорною й об’єднуючою ланкою, забезпечуючи утвердження самодержавних засад, проникнення в середовище українського суспільства і його інтеграцію в державний організм метрополії. Демографічну панораму, що змінювалася міграційними потоками росіян та іноземців, самодержавство намагалось підпорядкувати інтересам імперії.

У підрозділі **3.2 “Особливості етнонаціональних перетворень”** з’ясовано, що наприкінці XVIII ст. Правобережню Україну стали масово заселяти російські чиновники, православне духовенство, заслужені перед державою дворяни, євреї, поляки, іноземні колоністи. Їх перша хвиля була зумовлена військово-політичними обставинами. В 30-х рр. XIX ст. в Київській і Подільській губерніях налічувалось понад 90 тис. військовиків, концентрація яких стала не тільки засобом демонстрації сили імперії, а й істотно змінила демографічну та етнонаціональну структуру багатьох міст, містечок, сіл і регіону загалом. Чимало поселень заснували старообрядці, що втекли від переслідувань із російських губерній. Їх чисельність з початку до середини XIX ст. зросла майже в три рази і досягала 13 тис. осіб.

Отримавши нові привілеї від уряду, польські магнати і значна частина шляхти потужною енергією спрямовували колонізаторський рух. В середньому поляки становили 7 % населення Правобережжя.

Регіон відзначився значною концентрацією євреїв, що кількісно стали переважати поляків. У Київській губернії їх частка зросла упродовж 1795–1858 рр. із 3,4 до 11,6 %, Волинській – з 3,6 до 12,7 %, а загалом у регіоні – із 3,6 до 11,5%. Більшість із них мешкала переважно в містах і містечках й займалася торгівлею, ремеслами, промислами, посередництвом між містом і селом, утримувала корчми та постійні двори.

У Правобережжі стали оселятися іноземні, переважно німецькі колоністи. В загальній етнонаціональній структурі вони не займали помітних позицій.

Однак в окремих містах і містечках, наприклад, у Дунаївцях, їх кількість зроста майже вдвічі і в 1860 р. склала 1058 осіб.

Проте царизм не зміг забезпечити суспільну взаємодію іноземців з корінними мешканцями. Попри формування етнопонаціональної множинності, більшість населення регіону становили українці (з-понад семи мільйонів мешканців регіону на 1795 р. їх було близько 87,9 %). Українські громади представляли собою живий організм, в якому народжувалися й розвивалися багатогранні суспільні процеси. Все, що робило з ними самодержавство, підштовхувало їх до осмислення й усвідомлення становища, в якому вони опинилися, та появу національної еліти. Щоправда, росіяни і поляки розглядали свою інакшість як право владарювати й бути носіями привілеїв.

В підрозділі **3.3 “Станова специфіка людності”** обґрунтовано тезу про те, що після 1793 р. станова система зазнала істотних трансформацій, склавши чотири стани – дворян, духовенство, міських і сільських обивателів (селян). Магнати і частина шляхти низкою заходів були кооптовані у дворянський стан за п’ятьма розрядами: 1) князів і графів; 2) поміщиків; 3) околицю шляхту; 4) посесорів заставних або напівдідичів і 5) чиншову шляхту. Щоправда, більшість чисельної шляхти не змогла підтвердити своє походження. З цим прошарком перетиналася особлива соціальна категорія – чиновники. Духовенство поділялося на біле і чорне (монашествоуюче).

У цей час міста і містечка стали переживати зростаючий вплив військових, чиновників, ремісників, купців, “безстроково відпускних”, відставних солдатів та ін. Розглядаючи їх головними форпостами своєї політики і в прагненні створити з них всестанове суспільство, царизм поділив мешканців на шість окремих станів: “справжніх жителів”; купців трьох гільдій; цехових ремісників; приїжджих та іноземців; “іменних громадян” (чиновників, науковців, банкірів); власне міщан, що склали значну частину мешканців міст. Збільшення їх населення зумовлювалося зростанням промислового виробництва та його потреб у робочій силі, яка поповнювалася прибулими з інших регіонів і збіднілими селянами навколишніх сіл і містечок.

Особливість соціальної еволюції приватновласницьких, державних та удільних селян полягала в тому, що цей процес спрямовувався на утвердження і посилення кріпосного становища, що спричиняло їх майнову диференціацію.

Становий поділ єврейського населення визначався спеціальними нормативно-правовими актами, які поділили його представників на чотири стани з відповідними правами та привілеями: 1) землеробів; 2) фабрикантів і ремісників; 3) купців I, II, III гільдій, корчмарів, дрібних торгівців, власників постійних дворів; 4) міщан.

Загалом, у етнопонаціональній, демографічній і соціально-становій структурі Правобережжя відбулася істотна диференціація. Проте об’єднані в державному організмі Росії українці зазнали найменшої станової мобільності й не втратили своїх характерних рис. Між тим, створили мікромодель свого хліборобського світу, що відображав складний процес суспільно-економічних змін.

У четвертому розділі “Конфесійні та освітньо-культурні процеси у краї” охарактеризовано релігійні та освітні трансформації та їх вплив на релігійні особливості й освітній рівень етносів регіону.

У підрозділі 4.1 “Зміни в етнорелігійній структурі мешканців” зазначено, що конфесійно-етнічна структура населення в цей час зазнала змін. У трансформаціях значне місце посів перехід уніатів у Православ’я, що був дуже складним і суперечливим процесом, який охопив як православних і уніатів, так і тих, що перейшли в католицизм.

Суспільство Правобережжя виділялося достатньо складною етнорелігійною структурою. Більшість жителів регіону напередодні 1793–1795 рр. складали уніати і лише незначну питому вагу – православні українці. Поляки представляли римо-католицьку церкву, яка за кількістю була другою конфесією, однак являла собою найбільш впливовий інститут суспільства. Євреї були носіями іудейського віросповідання, котрі упродовж першої половини ХІХ ст. за чисельністю випередили поляків-католиків. Частина росіян, які оселились у Правобережній Україні, сповідували старообрядництво. Після 1793 р. росіяни були, переважно, представниками православної церкви. До них належали чиновники, військові, священники та інші. З приєднанням регіону до Російської імперії на найвищій щабель була піднесена православна церква, другу сходинку зайняла римо-католицька церква, ставлення до якої з боку російської влади характеризувалося терпимістю. Третю сходинку посіли іудейська та протестантські конфесії. Уніатську церкву, як уособлення українства, царизм перемістив на найнижчий щабель.

У підрозділі 4.2 “Стан освітньо-кваліфікаційного рівня соціальних верств населення регіону” з’ясовано, що етнічне урізноманітнення мешканців Правобережжя, зумовлене польською, єврейською, російською та іноземною колонізацією, спричинило зміни в шкільництві, що проявилися як у знищенні українських, так і відкритті та розвитку польських, російських, єврейських світських й церковних навчальних закладів, шкіл іноземних колоністів. З ліквідацією уніатської церкви українці втратили можливість навчатись і здобувати освіту.

Умови, в які потрапила Правобережна Україна після приєднання до Росії, були надзвичайно складними і об’єктивно не сприяли підвищенню освітнього рівня населення. В ній було дуже обмеженим коло національної еліти, зорієнтованої на захист і активне прилучення українців до вершин рідної освіти і науки. До того ж, на освітній стан негативно вплинуло послаблення українського національного елемента, перехід більшості уніатів у православну віру та підпорядкування православного кліру російській цивільній і церковній владі. Наступним фактором було те, що основною ознакою системи навчання і виховання залишався її станово-кріпосницький характер. Держава, магнати та шляхта виявляли незацікавленість у розвитку освіти в регіоні у зв’язку з тим, що побоювались зростання освітнього рівня серед селян, який міг призвести до поширення визвольних ідей у їх середовищі. Істотною перешкодою в здобутті освіти була нерозвиненість мережі навчальних закладів і недостатність у

населення необхідних для цього коштів. Ще одним гальмом освітніх перетворень була відсутність серед мешканців мотивації до навчання і застосування здобутих знань на практиці та неможливість продовжити його в інших закладах освіти. Внаслідок вкрай повільного розвитку мережі шкіл на його теренах до 50-х рр. XIX ст. освіта українців істотних змін не зазнала.

В результаті проведеного дослідження нами винесені на захист такі **висновки.**

Проведений історіографічний огляд літератури засвідчує, що зусиллями вчених, науковців і краєзнавців опрацьовано та введено до наукового обігу значний фактичний матеріал, розкрито низку аспектів з історії етнонаціональних і етнодемографічних змін у Правобережній Україні наприкінці XVIII – в 50-х рр. XIX ст. В українській історіографії проаналізовано статистичні показники та факти, що відображають переважно кількісні перетворення у складі населення й висвітлено їх політичну та соціально-економічну зумовленість, а в російській літературі – з позицій панівного дискурсу зроблено акцент виключно позитивними наслідками на цю сферу перебування регіону в складі Росії. Разом з тим, поза увагою дослідників залишилися сутність, специфіка і тенденції етнонаціональних і етнодемографічних перетворень на його теренах.

Грунтовне вивчення досліджуваної проблеми стало можливим завдяки залученню широкого комплексу джерельної бази, яка представлена різними типами історичних документів і матеріалів: серед них документи і матеріали ЦДІА України в Києві, трьох державних архівів областей і ІР НБУ ім. В. Вернадського; законодавчі та нормативно-правові акти Російської імперії, маніфести, положення з ПСЗРИ–I, II і окремих видань; статистичні та документальні збірники, матеріали періодичної преси, спогади, мемуари, епістолярії та щоденники.

Обґрунтовано, що із загарбанням Правобережної України Росією політико-адміністративні і суспільно-політичні заходи царизму не лише зміцнили імперські позиції, визначили координати та алгоритми її етнонаціональних і етнодемографічних змін, а й демографічну структуру її суспільства. Як наслідок, українці, росіяни, поляки, євреї, іноземні колоністи ніби опинилися в паралельних світах.

Доведено, що в Правобережжі відбулося насадження і посилення кріпосництва, зростання феодалних повинностей, переведення на панщину та обезземелення селян. Під впливом інкорпорації, розвитку продуктивних сил і капіталістичних відносин у становій структурі суспільства почало змінюватися соціальне становище, поглибилася станова диференціація.

В регіоні дедалі більше сповільнювалися темпи зростання населення, які, поряд із природними чинниками, зумовлювалися експансіоністською політикою царизму, рекрутською повинністю, масовими міграціями, смугою осілості для євреїв, заохоченням іноземних колоністів тощо. Більшість мешканців становили українці, але їх частка, як і питома вага та вплив поляків, скорочувалися. Натомість збільшувалася кількість євреїв, росіян та іноземців,

які створювали окремі етнорелігійні громади в межах суцільного українського етнічного масиву.

Соціальна еволюція Правобережжя спрямовувалася виключно на закріплення інституту кріпацтва і посилення їх кріпосного становища селян. Наприкінці XVIII ст. воно поділялось на три категорії: приватновласницькі, що належали поміщикам; державні, які належали скарбниці та удільні, які належали царській сім'ї. Зі структурними змінами губернських і повітових міст і містечок відбувалося зростання дрібних торгівців, ремісників і найманих робітників, які здебільшого були неукраїнського походження.

Якщо до 1793 р. етнічний і конфесійний поділ суспільства збігався із соціально-становим, то упродовж 1793–1858 рр. він став зовсім іншим. В його етнорелігійній ієрархії ключову роль зайняла православна церква, збільшена переважно за рахунок переходу парафіян уніатської церкви, котра єдина уособлювала українців і яку спочатку самодержавство поставило за межі закону, а згодом знищило водночас із примушенням українців відмовитися від свого коріння, традицій, культури, мови і звичаїв. На друге місце перемістилася римо-католицька церква, зазнавши утисків з боку влади, особливо після польського повстання. Між тим, антропологічна, мовна і духовно-культурна близькість, життя поряд упродовж століть і стійка полонізація піднімало частину українців до категорії поляків. Ставлення влади до шляхти й дворянська легітимація, що розтягнулася на десятиліття, спричинили зближення її з корінними мешканцями.

Виявлено, що з метою викорінення польського і українського елементів з суспільно-політичного і культурного життя регіону разом із ліквідацією уніатської церкви були закриті всі монастирські і приходські училища. До 30-х рр. XIX ст. в регіоні домінувало польське шкільництво, оскільки царизм залишив полякам повну гегемонію в культурно-освітній сфері. І хоч більшість населення залишалася неграмотною, потреби виробництва та формування нових виробничих відносин стимулювали на його території розширення та вдосконалення мережі навчальних закладів й збільшували доступ дітей до освіти.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

*Публікації у наукових фахових виданнях і виданнях,
уведених до міжнародних наукометричних баз:*

1. Богуцька А. Л. Соціальні трансформації у Правобережній Україні на межі XVIII – XIX ст. // Гуржіївські історичні читання: Збірник наук. праць / Ред. кол.: В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. Черкаси: Вид-во Чабаненко Ю. А., 2014. Вип. 7. С. 215–218.
2. Богуцька А. Л. Поляки в етнонаціональних змінах губерній Правобережної України у першій половині XIX ст. // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці: Чернівець. ун-т, 2014. Вип. 684. С. 32–36.
3. Богуцька А. Л. Соціально-станові трансформації на Правобережжі у кінці XVIII – першій половині XIX ст. // Гілея: науковий вісник: Збірник наук.

праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ПП “Видавництво “Гілея”, 2014. Вип. 80. С. 21–25.

4. Богуцька А. Л. Трансформаційні особливості етнонаціонального процесу на території Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2014. Вип. 7: На пошану академіка П. Т. Тронька (до 100-річчя від дня народження). С. 171–180.

5. Богуцька А. Л. Соціально-станові трансформації у середовищі поміщиків Правобережжя в 1795–1858 рр. // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Под. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 8: До 25-річчя створення кафедри історії України. С. 134–144.

6. Богуцька А. Л. Демографічні та етнонаціональні зміни в складі населення Правобережної України: чинники, особливості і тенденції (1795–1858 рр.) // Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. Чернівці: Чернівець. ун-т, 2016. № 1. С. 1–23.

7. Богуцька А. Л. Особливості формування міського і містечкового населення Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Європейський філософський та історичний дискурс. Т. 2. Вип. 1. Прага, 2016. С. 24–32.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

8. Богуцька А. Л. Адміністративно-територіальні та етнодемографічні аспекти розвитку Поділля в XVI – XVIII ст. у працях М. Г. Крикуна останнього часу // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наук. конф. викл., доктор. і аспір.: у 3-х т. Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. Вип. 11. Т. 1. С. 4–6.

9. Богуцька А. Л. Особливості етноконфесійних трансформацій у Правобережній Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Матеріали XVIII Міжн. наук.-практ. інтернет-конф. “Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД” : Збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 99–101.

10. Богуцька А. Л. Зміни у соціально-демографічній сфері Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Україна в контексті Європейської історії: матеріали Всеукр. наук. конф. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 7–13.

11. Богуцька А. Л. Етнонаціональні трансформації в Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. // Науковий діалог “Схід-Захід”. Матер. III всеукр. наук. конф. з міжн. участю (м. Кам’янець-Подільський, 7 червня 2014 р.): у 4-х ч. Дніпропетровськ: Вид-во “Інновація”, 2014. Ч. 3. С. 45–48.

12. Богуцька А. Л. Особливості етнічних і соціально станових змін у сільській місцевості Подільського регіону наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. // Матеріали XIV Подільської наук. іст.-краєзн. конф. [присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу створення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариств] / [С. А. Копилов (співголова), О. П. Реєнт (співголова), Л. В. Баженов (відп. ред. та ін.]. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. С. 140–146.

13. Богуцька А. Л. Польське питання у виданні “Документы объясняющие историю Западно-Русского края его отношения к России и к Польше” // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наук. конф. викл., доктор. і аспір.: у 3-х т. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2014. Вип. 13. Т. 1. С. 9–10.

14. Філінюк А. Г., Богуцька А. Л. Етнодемографічний розвиток міст Волині наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Матеріали міжн. наук.-краєзн. конф. “Південно-Східна Волинь: від давнини до сьогодення” / Ред. кол. Баженов Л. В. (голова), Єсюнін С. М. (співголова, відп. ред.), Сміховський В. В. (відп. секретар) та ін. Шепетівка, 2015. С. 114–123.

15. Богуцька А. Л. Правобережжя в умовах інкорпораційної політики російського самодержавства: етнонаціональні та етнодемографічні аспекти (1795–1858 рр.) // Науковий діалог “Схід-Захід”. Матеріали IV всеукр. наук. конф. з міжн. участю. (м. Кам'янець-Подільський, 25 травня 2015 р.): у 2-х ч. Дніпропетровськ: Вид-во “Інновація”, 2015. Ч. 2. С. 26–29.

16. Богуцька А. Л. Проблема етнонаціонального та етнодемографічного розвитку Правобережжя (1795–1858 рр.) у періодичних наукових виданнях // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наук. конф. викл., доктор. і аспір.: у 3-х т. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 14. Т. 1. С. 5–7.

АНОТАЦІЯ

Богуцька А. Л. Етнонаціональний та етнодемографічний розвиток Правобережної України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2017.

Дисертація присвячена комплексному історичному дослідженню етнонаціонального та етнодемографічного розвитку Правобережної України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

У дисертаційному дослідженні на основі об'єктивного аналізу архівних, опублікованих джерел, досягнень історіографії охарактеризовано політико-адміністративні та суспільно-політичні перетворення в регіоні, алгоритми політики російського самодержавства в етнонаціональній і етнодемографічній

сферах. Відтворено та ґрунтовно розкрито динаміку зростання чисельності мешканців, особливості етнонаціональних перетворень та станову специфіку людності регіону. Вивчено питання змін в етнорелігійній структурі мешканців і висвітлено стан освітньо-кваліфікаційного рівня соціальних верств населення регіону.

Ключові слова: Правобережна Україна, Російська імперія, інкорпорація, етнонаціональний й етнодемографічний розвиток, національні меншини, етнорелігійні трансформації.

АННОТАЦІЯ

Богущая А. Л. Этнонациональное и этнодемографическое развитие Правобережной Украины в конце XVIII – первой половине XIX века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко. Каменец-Подольский, 2017.

Диссертация посвящена комплексному историческому исследованию этнонационального и этнодемографического развития Правобережной Украины в конце XVIII – первой половине XIX века.

В диссертационном исследовании на основе объективного анализа архивных, опубликованных источников, достижений историографии охарактеризованы политико-административные и общественно-политические преобразования в регионе, алгоритмы политики российского самодержавия в этнонациональной и этнодемографической сферах.

Воспроизведено и основательно раскрыто динамику роста численности жителей, особенности этнонациональных преобразований и становую специфику населения региона. Изучен вопрос изменений в этнорелигиозной структуре жителей и освещены состояние образовательно-квалификационного уровня социальных слоев населения региона.

Ключевые слова: Правобережная Украина, Российская империя, инкорпорация, этнонациональное и этнодемографическое развитие, национальные меньшинства, этнорелигиозные трансформации.

ANNOTATION

Bogutska A. L. Ethnonational, ethnic and demographic development of the Right-Bank Ukraine late XVIII – early XIX century. – Qualifying scientific work on a rule of a manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences (Ph.D.) specialty 07.00.01-history of Ukraine – Kamianets-Podilsky National University Ivan Ohienko, Kamianets-Podilsky, 2017.

In a study conducted historiographical overview of the topic, stating that the issues of ethno-national and ethnic and demographic development of Ukraine in general and its right bank in particular, researchers sought for over half a century. Recently, the world has seen many scientific papers on the history of Ukraine and its major regions, which reveals the various aspects of social development in the context of. Through the efforts of researchers has accumulated significant scientific factual

material, which created conditions for theoretical understanding of how the public body Empire changed the number of the population, what factors influenced its quantitative and qualitative changes and what were the trends and features ethnic and ethnic and demographic transformations.

The source base thesis presented a wide range of documents and materials of the Central State Historical Archive of Ukraine, State Archives Vinnytsia, Khmelnytsky, Zhytomyr regions, the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine Vernadsky; legislative and regulatory acts of the Russian Empire of the Complete Collection of Laws Empire first, second and separate editions; statistical and documentary collections and actual material from periodicals, memoirs, memoirs, diaries and epistolary.

It is emphasized that the work is done on modern methodological basis using complex philosophical, general, special and historical approaches and methods that provide all-round play tendencies essence, content and specific ethnic and ethnic and demographic transformations in the region in 90 years. XVIII – 50 is. – XIX century.

In a study disclosed administrative-territorial, sociopolitical and social transformation, internal and external factors that caused significant ethnical and ethnodemographic changes on its territory. Indicated that they end XVIII – the first half of the XIX century. Were caused by violent inclusion of the empire – the over-centralized state with backward relations and ethnic and sociocultural complexity regions which were at different stages of development and belonging to different civilizations. Incorporation accompanied its political and administrative development of the Russian state, which served as a means to transform the so called Commonwealth creasy the organic part of the state mechanism empire.

Essence, features and trends of demographic development of the region proved that during the 1793–1858 biennium., In addition to natural processes, they incorporation great defined policies and mechanisms for its implementation; distinguished absolute advantage among the population titular ethnic group; filling a large number of Russians – military officials, nobles and conservatives, jaws and foreigners, causing the growth of multiethnic character of the population. On the demographic processes had a significant impact recruiting duty, who confiscated thousands of ethnic Ukrainian organized mass displacement, escape and numerous Ukrainian migration to other lands and inland regions of the empire. In particular, began to slow down the growth rate of the indigenous ethnic group.

It was found that the content of Russian officials, Orthodox clergy, nobles, Jews, Poles, foreign colonists significantly changed the demographic and ethnic structure of the region. Significant transformations undergone socio-edge social class system, which were made cooptation of the nobility, the enslavement of the peasantry and the introduction of the Russian division of urban inhabitants. However, by switching Unites to Orthodoxy, the abolition of the Unite Church was changed church and religious structure, higher stage which took the Orthodoxy, moved to second place in the Roman Catholic Church and the Jewish and Protestant denominations have moved into the category tolerant.

Indicated that the ethnic diversity of residents and changes in school right bank led to changes in their educational level and the emergence of a new multi-ethnic intelligentsia and elite.

Key words: Right-Bank Ukraine, Ukrainian national minority settlers, ethnicnational, ethnodemographic, social class, ethno transformation.

Підписано до друку 25.05.2017.
Формат 60х90/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Обл.-вид. арк. 0,9.
Ум. друк.арк. 0,9 Тираж 100 прим. Зам. № 1705-08.
Віддруковано з оригіналів.

Друк П.П. Зволейко Д.Г.
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Кн. Коріатовичів, 9б; тел. (03849) 30620
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
від 31.08.2005 р. серія Д № 2276

